

МРНТИ 17.82.31

Сманов Б.Ө.,¹ Құттыбаев Ш. Д.,² Абдимомынов Е.Б. ³

^{1,2} Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы, Қазақстан

³ М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз, Қазақстан

ҚАЛАМГЕР ЖӘНЕ ӨМІР ШЫНДЫҒЫ

(Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы автор бейнесі)

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстанның Халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың иегері Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы автор бейнесінің қалай сомдалғаны, көркемдік ерекшеліктері теориялық және практикалық тұрғыда жан-жақты талданады. Мұнда, бас кейіпкер Барысханның ХХ ғасырдың 30-шы жылдарындағы қиын кезеңдердегі өткен балалық шағы «Халық жауы» атанған отбасының тағдыр-ғалайы арқылы терең ашып көрсетіледі. Кейіпкердің жан-дүниесі, арман-мұраты, іс-әрекеті қоғамдық-әлеуметтік қайшылықтар аясында айқындала түседі.

Текті атаның ұрпағы Барысхан сонау 37-жылы әкесі Мұртаза «халық жауы» деген жалған жаламен ұсталып кеткен соң, тірексіз қалған жалғыз анасы мен бірге туған кішкене бауырларына қамқор болуға тырысып, колхоз жұмысына тым ерте араласады. Бұлардың отбасына қоқан-лоққы жасап, ылғи зорлық-зомбылық көрсетуге тырысатын Тасбет сияқты колхоз белсенділеріне жас та болса қаймықпай қарсы тұрған Барысхан іштей ширығып, ерте есейіп, азамат болып қалыптасады.

Барысхан бейнесі осы қым-қиғаш оқиғалар арқылы айқындала түсіп, келе-келе шынайы көркем образға айналады. Мұның бәрі мақалада нақтылы дәлелдер, шығармадан алынған мысалдармен дәйектеледі.

Түйін сөздер: әдеби шығарма, роман, образ, тип, портрет, тұлға, характер

Smanov B., ¹ Kuttybayev S.,² Abdimomynov Y. ³

^{1,2} KazNPU named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

³ Taraz regional University named after M. H. Dulati,
Taraz, Kazakhstan

THE WRITER AND THE REALITY OF LIFE

(The image of the author in the novel by Sh. Murtaza " Moon and Aisha")

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical aspects of the creation the author`s image in the novel "Ai and Aisha" of the national writer of Kazakhstan, the holder of the State Prize - Sherkhan Murtaza, the heroism of the main character Baryskhan in the difficult times of the 1930 years of the 20th century was revealed through the hard destiny of the family, which called "Public Enemy". The character of the hero, his dreams and his actions are defined within social and public contradictions.

Baryskhan is the descendant of noble family, who his father Murtaza was arrested at the 1937 year on fraudulent charges of "Public Enemy", and Baryskhan worked in the collective farm trying to take care of his younger brothers and mother, who was left without support. Baryskhan had been struggling for a long time to people, such as Tasbet, who is threatening his family and threatens violence at all times and Baryskhan became an outstanding figure.

The image of Baryskhan becomes clear through these sinister events and becomes a realistic image.

Keywords: literary work, novel, image, type, portrait, personality, artistic image, character

Сманов Б.Ө.,¹ Куттыбаев Ш.Д.,² Абдимомынов Е.Б.³

^{1,2} КазНПУ им. Абая,
Алматы, Казахстан

³ Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати,
Тараз, Казахстан

ПИСАТЕЛЬ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ

(Образ автора в романе писателя Ш.Муртазы «Ай мен Айша»)

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты художественных особенностей романа «Ай мен Айша» Народного писателя Казахстана, лауреата Государственной премии РК Ш.Муртазы.

В частности, глубоко раскрывается детство главного героя Барысхана через судьбу его семьи «Врага народа» в трудные времена 30-х годов XX века, его мечты и действия определяются в рамках социальных противоречий.

Барысхан, после того, как его отец Муртаза был в 37-е годы арестован как «враг народа» по ложному обвинению, а его единственная мать, оставшись без поддержки, проявляет заботу о маме и о своих младших братьях и слишком рано приступает к колхозным работам.

Их семье постоянно угрожал Тасбет, который постоянно стремился к насилию во все времена. Ему ярко раскрывается образ Барысхана – рано повзрослевшего, без страха вступающего в защиту матери, который в последствии становится выдающейся фигурой.

Образ Барысхана проявляется через эти страшные события и постепенно становится реалистичным художественным образом.

Ключевые слова: литературное произведение, роман, тип, портрет, личность, художественный образ, характер

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің 2017 жылғы 12 сәуірде жарық көрген «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» тақырыбындағы бағдарламалық еңбегінде: «Ұлттық салт-дәстүріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда қалуы тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтың ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана», [1] – деген еді. Шындығында да рухани мәдениетіміздің бір бөлігі әдебиет екені сөзсіз. Біз әдеби шығармалар арқылы елдің – елдігін, халқымыздың салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тұрмыс-тіршілігін, ұлттық ерекшеліктерін танимыз. Олай болса, әдебиет – өмір айнасы, өткеніміз бен бүгініміздің шежіресі десек, оның аса зор ұлттық рухани құндылық екенін ешқашан ұмытпауымыз керек. Ол үшін көркем шығарманың мазмұн-маңызын ғана біліп қоймай, әдеби туындының көркемдік құрылымдарынан да хабардар болғанымыз абзал.

Көркем әдебиеттің негізгі нысаны – өмір мен адам тағдыры. Яғни, көркем шығарма өмірде болған оқиғалар желісі мен образдар жүйесі арқылы жасалады. Көркем образ дегеніміз жазушының сөзімен сомдалған кейіпкер-адам тұлғасы. Жазушы өз шығармасында көркем бейнені алуан түрлі тәсілдермен суреттейді. Мысалы, Абай Құнанбаевтың «Қыс» өлеңінде ақын табиғаттың құбылыстарын, үскірік аяз бен бұрқасын қарды суреттеу арқылы көз алдыңызға түсі суық, қатал да сұсты адам бейнесін елестері сөзсіз. Мұнда ақын жансыз табиғатқа жан бітіре суреттей отырып, образды көркем сөз арқылы жеткізгенін аңғаруға болады. Табиғаттың тылсым күштерін, жансыз нәрсені жандылардың іс-әрекеттері мен қимыл-амалдарына ұқсатып суреттеп беруін әдебиеттану ғылымында кейіптеу деп атайды. Ал көркем шығармаларда адам образын сомдауда, адам мінезі мен портретін ашуда табиғаттың да құбылыстары қатар қат-қабат байланыста, астастыра суреттеліп жатады. Бұл да жазушының өзіндік шеберлігіне орай өрілетін әдеби құбылыс.

Образды қай тұрғыдан алсақ та өмір шындығын көзге елестету, жинақы, жанды, тұжырымды түрде суреттеу арқылы жазушы өз ой-пікірін оқырманға ұсынады. Сондықтан да атақты орыс сыншысы В.Г.Белинский: «Ақын образбен ойлайды, ол шындықты дәлелдемейді, көзге

елестетеді», [2]– дейді. Шынында да жазушы өз шығармасында көркем образдар арқылы тарихта өткен оқиғаны, болмаса тарихи бір тұлғаның бейнесін негізге ала отырып оқиғаны дамытады. Белгілі әдебиеттанушы ғалым Зейнолла Қабдолов «Сөз өнері» монографиясында: «Суреткер өзі жасаған көркем бейненің құны мен қасиетін қасаң қағидаларға қарап белгілемейді, оның өмірдегі жанды дерегіне қарап бағалайды. Жазушыға тип жасау әрекетінің үстінде керегі – типтік туралы «қисын» емес, тірі мүсін – прототип», [3]– деп тұжырымдайды. Осы орайда жазушы Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы Барысхан бейнесіне назар аударалық:

Зерттеу материалы. Көрнекті жазушы Барысхан бейнесі арқылы тек қана өзінің жастық шағын ғана жіпке тізіп бермей, сол кездегі қатал тағдырды барынша шынайы бейнелейді. Барысханның жастық шағы сонау 30-шы жылдардағы қазақ ауылының қиын-қыстау кезеңдерімен тұспа-тұс келеді. Барысхан әкеден ерте айырылып, жастайынан анасы Айшамен бірге колхоз жұмысына араласып ерте есейген жан.

Жалпы, сол уақытта қазақ балаларының барлығы қазіргі уақыттағыдай балалық бал дәуреннің қызығына толы шақтарын басынан өткеріп, түрлі-түрлі тәттілерді жеп, өмірдің сан-алуан қызықтарын тамашалап өсті деп айта алмаймыз. Әрине, мұндайда қазіргі балалардың шаттық өмірі еліміз тәуелсіздігінің, бейбіт өмірдің арқасында болып отырғанын ескерген жөн. 1931-33 жылдардағы болған ашаршылық, 1937-1938 жылдардағы қуғын-сүргін, одан соң 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы – мұның бәрі қазақ даласын, қазақ отбасыларын айналып өтпеді. Олай дейтініміз, мұның бәрі романда Барысханның 5 жасқа толар-толмас шағында әкесінің «Халық жауы» деген жаламен атылып кетуі бүтін бір отбасының шаңырағын шайқалтып жібергенінен көрініс табады. Қаламгердің (Барысханның) әкесі Мұртазаны атып қана қоймай, анасын да, өзімен тете естері әлі кірмеген сары ауыз балапандай бауырларын да қатал тағдыр өз талқысына салып қояды.

Жасы алтыға толар-толмас шағында кішкентай інісі Батырханға қарайлап қалуының өзі Барысханның қанаты қатаймай жатып ерте есейгенін аңғартады. Ол ана тәрбиесі мен ата-бабасының қанымен берілген өр мінезімен батыл болып өседі, өзі қатарлас балалардың мазағына ешқашан төзбейді, ешкімге есесін жібермейді. Барысханның намысшылдығы 6-7 жасында-ақ ауыл балаларымен көлде «демалыс» ойынын ойнағанда байқалады. Өзі жас болса да ересек балалардан сескенбей жарыс ойнауы, сонымен қатар үнемі жеңіп шығуға тырысуының өзі Барысханның өр мінезділігін көрсетеді. Бірақ ол ешкімге өзінше соқтықпайтын, керісінше өзін кішкентай санап, қулыққа басқан қулардың іс-әрекеттеріне төзбейтін еді. Кейіннен буыны қатаймай жатып анасы Айшамен бірге колхоздың қара жұмысына ерте араласқан бас кейіпкер сол жерде де бригадир Тасбет пен Жуанқыл сияқтылардан қатігездік пен қиянатты көп көреді. Бұлар таңның атқанынан қара кешке дейін жұмысқа жегілген ойын баласының назары басқаға ауып астындағы өгізі немесе есегі дұрыс жүрмей тоқтай қалса, «контра», «банда», «халық жауының баласы» деп боқтап, қамшының астына алатын. Сондайда анасы Айша баласын тек жұбатып қана қоймай, орнықты сөздерімен баласының жігерін қайраттандырып та қоятын. Бұл анасы Айшаның онсыз да қатігез қоғамның зардабын көп татқан баласы Барысханның от жігері мүжіліп кетпесін деген ізгі ниеті болатын.

Шерхан Мұртаза романда Барысханның анасы Айшамен қатар айды да параллель қат-қабат алып отырады. Мәселен: «...Айша үндемей қалды. Жөтелгісі келгендей түйіліп-түйіліп денесі сел-селк етіп, бір уақытта дауыстап жылап жіберді.

Үрпиісіп қалдық.

–Қой, апа, қой, жылама, деп, Құрмаш қайта естиярлық танытты.

Ай сәулесі көрінбей кетті»... [4]– деген үзіндіден жазушы Айшаның балаларына өзінің жастық шағы мен осы ауылға қалай келін болып түскен уақытын әңгімелеп жатып, кешегі қаймағы бұзылмаған заманда өмір сүріп, мына заманда қайда қалғаны белгісіз болған туыстарын еске алған сәтінде көзіне жас алуынан байқатады. Ал мына бір жолдарда: «Кешке Айша үрпиген үш балаға уыз пісіріп беріп отырып:

Е, Жаратқан, мұныға да тәуба-тәуба! – деді.

Терезеден Жартыкеш Ай сығалайды, бізді көріп жаны жай тапқандай, бұлтқа кіріп кетеді» [4]. Бұл жолдарда Барысхан анасы Айшаның ашуланатын немесе қамығатын жерлерінде ай көрінбей кететінін, керісінше, Айша көңілденіп, балаларын айналып-толғанған сәтінде ай бұлт арасынан сәулесін шашып, бұрынғыдан да әдемі болып нұрланып кететінін автор әдемі шендестіреді. Ал Барысханның ауылдан кетіп, ана мейірімін сағынған уақытында аспандағы аймен мұңдасуы да жазушының ана мейірімі мен ай нұрының жылылығын шебер үндестіргенін көрсетеді.

Талқылау. Барысханға адамгершілік, ізгілік қасиеттер ана сүтімен, ана тәрбиесімен дарыған. Ақ жаулықты ананың тәрбиесін алған Барысхан әрі қайсар, әрі батыл болып өсті. Арқа сүйер әкесі жоқ жетім өскен баланың жігерлі, қайсар жан болмаса өмірден өз орнын табуы екі талай еді. Жалғыз анасынан басқа оны демеп, жол көрсететін, дұшпанның тырнағынан қорғаштайтын жанашыры да жоқ. Барысхан есейіп, ең алғаш рет елден кетіп, қаладағы мектеп-интернатқа барғанда, тиіскен балаларға, сондай-ақ, анасы Айшаның нағашылары Сәли мен Қали аталарының ауылына барғанда өзіне келіп соқтығысқан шешен баласына есе жібермеген қайсарлығы да ана сүтімен берілген тәрбиеден қалыптасқан қасиет. Бәлкім, ол шын мәнінде қайсар боламын деп ойламаған болар. Арқа сүйері болмаған соң өзінше қорғанғаны да шығар. Осындайда дана халқымыздың «Бөрі арығын білдірмес, сыртқа жүнін қампайтар» деген нақылы бекерге айтылмағанын аңғарамыз. Жазушы романда Барысханның қайсарлығы мен өжеттігін суреттегенде оның өзін ешкімнің нақақтан-нақақ қорлауына жастайынан көнбейтін бірбеткей жан екендігін көрсетеді. Алғашында әкесі ұсталып кеткен соң анасы Айшаға Тасбеттің көрсеткен қорлығына іштей ашуланып, наразы болса, жасы он екіге толар шақта ең алғаш рет ол анасын тағы да себепсізден-себепсіз қорлаған Тасбетпен бетпе-бет келеді. Романда оның Тасбетпен алысуы былай суреттеледі: «...Жүгіріп барып, Молдарайымның бес ақалы айырын ала салып, маяның түбінде шалжиып, басы қисайып, ұйқылы-ояу мүлгіп отырған Тасбетке тура жүгіріппін.

– Тасбет! – деп ақырып жіберіппін. Сөйтсем, дауысым ақыруға жарап қапты, қанша дегенмен он екіге толайын дедім ғой» [4]. Бұл Барысханның ұзақ жылғы іште сақталған Тасбетке деген ашу-ызасы мен төзімнің шегі болатын. Халқымыздың «Мың асқанға – бір тосқан» деген даналығы осындай қиянатшыл адамдардың іс-әрекеттеріне байланысты туындаған деп ойлаймыз.

Осы ретте Барысханның бұл мінезі классик жазушы Мұхтар Әуезовтің «Көксерек» әңгімесін есімізге түсіргендей. Анасынан жаңа туған дала тағысын көзін ашпай жатып ауыл адамдары асыраушыларынан айырып, өзін адамдар арасына әкеліп тастайды. Бұрын-соңды мұндай «шақырылмаған қонақты» көрмеген ауыл иттері оны жабыла талап күн көрсетпейді. Ұзақ уақыт көрген қорлығы мен төзген азабы жанына батқан Көксерек ең алғаш рет ауылдың қара ала төбетін талап, қорғанады. Бұл жерде кешегі әлсіз бөлтіріктің ендігі жерде арлан болғанын, енді өзінің өр кеудесін ит-құсқа бастыртпайтынын аңғартса, Барысханның қайсарлығы да оның жігіт бола бастағанын, ендігі жерде Тасбетке анасы Айшаны да, өзін де қорлатып қарап отырмайтынын байқатады. Барысханға мұндай намыс пен қажыр-қайрат, тектілік ана сүтімен дарыған тәрбие ғана емес, дақты батыр Бауыржан Момышұлын тудырған қасиетті Жуалы жерінің табиғатынан да болар, бәлкім?!

«Тәрбие басы – тал бесік» дегендей, жалпы, кейіпкердің анасы Айшаның да көргенді жердің ұрпағы екенін аңғаруға болады. «Малым –жанымның садақасы, жаным – арымның садақасы» деген дархан пейіл, өрелі сөзге тоқтаған ата-бабаларымыздың сара жолын берік ұстанған Айша баласын кісі ақысын жемейтін, оңай олжаны пайда тұтпайтын азамат етіп тәрбиелейді. Олай дейтініміз, сол соғыс жылдары, қыстың қытымыр аязында, қызылшадан басқа талғажау ететін ішерге асы жоқ күндердің бірінде, Барысханның қарыны қатты ашып, ұйқысы келмеген соң көлде жүзіп жүрген Жұбантайдың үйрегінің біреуін алып келмекке бекінеді. Үйінен шығып сол үйректі ұстап алып келеді. Сонда алдынан шыққан анасы:

«– А, жақсыдан жаман туған құлбарақ! Тура қазір жаныңның барында апарып таста! Кешегі ер Мұртазаның баласы жаман Жұбантайдың үйрегін ұрлапты, ұры деген атқа қаласың сорлы!» [4] деп баласының жасаған ісіне наразылық білдіреді. «Ұрлық, ұрлық түбі – қорлық» деп ұрпағын кісінің ала жібін аттамауға, біреудің мүлкіне қол сұқпауға тәрбиелеген, қашанда әділдікті жоғары бағалаған ата-бабаларымыздың жолын ұстанып, Барысханның сол жолғы әрекетіне тосқауыл жасайды. Бәлкім, сонда анасы ақыры аш отырмыз ғой, мейлі біржолға Құдай кешірер десе, өсіп келе жатқан бозбала бұдан кейін ізгілік жолдан аттап кетуі де мүмкін еді. Себебі, «Қыран ұяда не көрсе ұшқанда соны іледі» демекші, дұрыс тәрбие берсең бағбанның қолынан өскен жас шыбықтай биікке, көкке ұмтылары сөзсіз.

Романда Барысханның бойынан көрінетін намысшылдығы оны сүндетке отырғызардағы әрекетінен де көрініс табады. Ол молдадан қорқып қашпақ болғанымен анасынан бата алмай, амалсыз еріп үйге келгенде, үйде отырған ақсақалдардың:

«– Ой, Барысхан батыр ғой.

– Ой, ол жазда элеваторға бидай тасығанда Евгенийканың бұзық балаларымен қорықпай төбелескен!

– Ой, ол Салбидің қабаған итінің жағын опырып тастаған!– деп мені мақтайды шетінен. Қашып кетуге бет қалмады. Амал жоқ, қаздай тізілгендердің қатарына мен де барып жаттым» [4] – дегеніне қарап молдадан қанша қорықса да үлкен кісілердің мақтауынан кейін, сол мақтауға лайық болуға тырысып, әдеп сақтау керектігін байқатады. Тағы бірде қыстың қақаған бет қарауға шыдатпайтын боранында от алып келуге шығып, сол отты көршіден алғанымен, қолындағы шелегін жел ұшырып кеткен Барысхан әлгі үйге қайта барып от сұрауға беті шыдамай, үйге бос қайтуды тағы да намыс көріп, үйінен алысырақ тұратын Сәрсенбай шалдың үйінен барып шақпақтас алып келуінің өзі жас та болса оның көзсіз батырлығы мен намысшылдығының көрінісі. Бала түтілі ересек адамның өзі адасып кететін бет қаратпас боранда сондай тәуекелге баруы Барысханның қайсарлығын аңғартқандай. Осындай тәуекелшілдік адам баласының қайсар мінезінен туындайтын құбылыс.

Жазушы адам образын сомдағанда немесе типтік бейненің болмыс-бітімін, тұлғасын қалыптастырғанда міндетті түрде басқа тұлғалардан ерекшелігін айқындау арқылы кейіпкер мінезін даралайды. Көрнекті ғалым Зейнолла Қабдолов «Сөз өнері» еңбегінде: «Мінез – адамның ішкі болмысын, белгілі қоғамдық жағдай қалыптастырған қоғамдық құлқы, барлық технологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы» [3] дейді. Демек, кейіпкер тұлғасын даралап, ерекшелейтін оның мінез-құлқы мен іс-әрекеттері. Жазушы образ сомдауда кейіпкердің толып жатқан мінездерінің барлығын түгел дерлік суреттеп келеді де, солардың ішінен біреуін бірінші орынға қояды. Шерхан Мұртаза бұл романда Барысханның барлық қырлары мен іс-әрекеттерін барынша дамыта суреттегенімен, оның туған жерге деген сүйіспеншілігі мен білім алуға деген құштарлығын айрықша даралап көрсеткен. «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас» деп дана халқымыз айтқандай, жазушы Барысханның туған жерге, елге деген ықыласы мен махаббатын бірінші кезекке қояды. Олай дейтініміз, жазушы роман кіріспесінде туған жер ұғымының ауқымы қаншалықты кең екенін тебірене суреттейді. Автордың: «Парижде болдым – Париж түсіме кірмеді. Мысырда болдым – Мысыр түсіме кірмеді. Қытай, Моңғолстан, Үндістан, Пәкістан, Чикагода, Нью-Йоркта болдым – олар да түсіме кірмеді. Баяғыда Мәскеуде бес жыл оқыдым – оны да түсімде көрмедім. Түсіме күн сайын Мыңбұлақ кіреді. Түсімде Ақсу-Жабағылыны көремін. Түсімде ылғи туған үйімді көремін», [4] – деп толғануының өзі әлемнің қанша құнды дүниелері болса да соның бірде-бірі туған жерінің «бір уыс топырағына жетпейді» деген ойды білдіреді. Анасы Айшаға араша түсемін деп бригадир Тасбетке тұра ұмтылып, жағасынан алғанда, Тасбет әкеңнің артынан ит жеккенге айдатамын деп атына мініп шаба жөнелетіні бар. Сонда Айша әлі буыны қатпаған Барысханға опасыз Тасбеттің кесірі тие ме деп қорқып, оны сонау Қаратау жақтағы нағашыларының аулына жібергенде ең алғаш рет ол туған жердің қадірін сезінеді. Бұрын етегінде еркелеп, туған жердің баурайында тіршілік қамымен жүргенде оны сезінбейтін Барысхан сонда алғаш рет жанарынан айырылып, екі қанаты қайырылған қыран құстай, өзінің жалғыз қалғанын сезінеді.

Романдағы: «О, қасиетті сары алтындай сағыныш... Сен болмасаң, адамдар, тіпті туған ана, туған бала, бір-бірінің қадірін білер ме еді, білмес пе еді?» [4] деген жолдар туған жер адамзат баласының бірге туған бауырдан, одан қала берді сол елдегі халықтың бір-бірінен ажырамай, ұлттық құндылықтарды мәңгі сақтауға үндейтін темірқазық екенін ұқтырғандай.

Нәтиже. «Жақсылық қылсаң халқыңа, бір қайырымын аларсың, жамандық қылсаң халқыңа айдалада қаларсың» деп, ата-бабаларымыз өз өмірінен көрген-түйгенін ұрпағына өсиет етіп қалдырып отырған. Адамға деген жанашырлық, кісінің ақысын жемеу Барысханның бойындағы адами қасиеттердің бірі болатын. Ол ең алғаш рет Тасбетпен араздасып елден кетерде өзімен бірге өскен ауыл баласы Сүлейменнің кеселі күннен-күнге өршіп, қатты-қатты жөтелгені Барысханның арқасын аяздай қариды. Бұрын үлкендерден бұл ауруға биенің сүті таптырмас ем дегенді естігені бар болатын. Ол Сүлейменнің сондай қиналып жатқанына төзбей, егістік басынан, Тасбеттің қарсылығына қарамай, қымыз әкелу үшін Жуанқұлдың үйіне қарай тартып отыруы Барысханның достыққа адал екенін танытады. Тағы да бірде ауылдан кетіп, әпкесі Зибә мен жездесі Мырзагелдінің үйінде жатып орталықтағы мектепте оқып жүргенде, мектептің завсклады қарашай ұлтының азаматы асханадан тамақ ұрлап жатқанын байқайды. Бірақ ол үйде шиеттей балам аш отыр деп, көзіне жас алған соң, оны байқамаған болып қала береді. Кейінірек, интернатқа барғанда оны есік алдында тұрған кезекші әйел адам толып қойды деп кіргізбейді. Сонда баяғы қарашай сырттан кіре бере бұны танып:

« – Әй сен, балақай, қара ма былай, – деп иығынан ұстап, өзіне қаратты. Қайдан жүрсің? Мені таныдың ба?

Танып тұрмын, ағай.

Өзденев өңкиген бойы мені бауырына қысты.

Апай аң-таң.

Хасан, сен бұ жншығыны билерсен?

–Білем, Хабибат, білем. Бұл мені бір зауалдан аман алып қалған. Кейін айтам. Ал әзірге шаруасын шешіп жібер. Оллаһи, бұ пәріште бала, маған сенгін» [4].

Осы жауаптан қаршадай баланың бойындағы қамқорлық пен жанашырлық қасиеттің он атанға жүк болардай құнды екенін аңғарамыз. Осы орайда қолыңнан келгенше жақсылық істе, адамгершілік, ізгілік жолынан тайма, кісіні қаралау, обалына қалу сияқты іс-әрекеттерден бойыңды аулақ ұста деген ата-баба өсиеті тегін айтылмағанын аңғарамыз. Барысханның бұл қасиеттері ана сүті мен текті атаның қанынан да дарыған болуы мүмкін. Өйткені ауылдағы бірен-саран Жуанқұл, Тасбет сияқты оспадарлар ғана болмаса, басқалардың Барысханға әкең Мұртаза жаман болды деп айтқанын байқамаймыз. Қайта «Беу, Мұртаза жігіттің сұлтаны еді»,– ғой деген кілең артында жақсы сөздер ғана еріп жүреді. Ауылға Ұлы Отан соғысының батыры Бауыржан Момышұлы келгенде ауыл адамдары түгел онымен жүздесуге барады. Бір топ адамның жанынан өтіп бара жатып батыр Айшаға:

«– Оу, жеңеше, амансың ба? Солдаттың шинелін киіп алыпсың ғой, -деді.

–Кебенек деген осы, Шырақ. Ағанды мыналар баяғыда-ақ жалмаған,-деп, қайыс тондыларды меңзеді. – Онымен қоймай әлі бізді «халық жауы» деп қорлайды. Қайда барып күн көреміз, шырақ?!

Батыр Айшаның арқасынан қағып: «Шыда! Мына балаңды өлтіріп алма» [4], – деуінің өзі жақсы екенің ізін жалғар тұяқтың да тегін адам болмасын батырдың меңзегені болар, бәлкім. Шынында ата-бабаларымыз болар баланы, өсер азаматты кішкентайынан-ақ байқаған. Сондықтан «Өсер ұлдың белін бу» деп дәріштеген. Сонау XVIII ғасырда қазақты жан-жағындағы анталаған жаудан қорғап, барлығын бір тудың астына жинаған Абылай ханның ел тізгінін ұстар азамат боларын Төле би бабамыз есігінің алдында жүрген кезінде аңғарғаны белгілі. «Болар бала он бесінде баспын дер, болмас бала жиырма бесінде жаспын дер» деген ұлылар сөзі осының дәлелі болар.

Барысхан жастайынан әдеби кітаптарды сүйіп оқитын зерек бала. Оны Сәли нағашысының ауылына барғанда ауыл балаларымен ойнап кетпей кітаптың қызығына батып үйде отыруы, оның көркем әдебиетке деген, білімге деген құштарлығы мен зеректігінен еді.

Қорытынды. Жалпы, Барысханның образын сомдауда жазушы оның сан қырлы ерекшеліктеріне тоқталған. Барысханның өмірдегі көрген қиыншылықтары мен басынан өткерген сан түрлі оқиғалар желісі арқылы оның типтік бейнесі шебер өрнектелген. Біз жас Барысханның сан түрлі қырлары арқылы көз алдымызға осындай «тар жол тайғақ кешулерден», «соқтықпалы соқпақсыз жолдардан» өткен, есейе келе өскен елін, туған жерін сүйген, ата дәстүр мен ана тілін қастерлеген заңғар жазушының тұлғасын аңғарамыз. Шын мәнінде елін, жерін сүйіп, ақ пен қараның ара жігін ажыратар азаматтың тау тұлғасы жастайынан-ақ ана сүті мен отбасындағы тәрбие арқылы берілері айдан анық. Шерхан Мұртаза Барысхан бейнесі арқылы өзінің шынайы келбетін, әке мен шешенің үмітін ақтаған, елі мен жерін құрмет тұтқан өзінің азаматтық бейнесін таныта алды. Қазақтың «Сөнгенім жанды, өлгенім тірілді» деген сөздері осындай азаматтарға арналғаны даусыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»// «Егемен Қазақстан». 12 сәуір, 2017 ж.
- 2 Жұмалиев Қ. «Әдебиет теориясы». – Алматы, «Мектеп», 1969 ж. – 243 б.
- 3 Қабдолов З. «Сөз өнері». – Алматы, 2006 ж. – 357 б.
- 4 Мұртаза Ш. «Ай мен Айша» Роман// Бесінші том. – Алматы, «Қазығұрт». – 2002 ж. – 456 б.

Referencence:

- 1 Nazarbaev N.Ä. «Bolaşaqqa bağdar: ruhani jañğyru»// «Egemen Qazaqstan». 12 säuur, 2017 j.
- 2 Jūmaliev Q. «Ädebiet teoriasy». – Almaty, «Mektep», 1969 j. – 243 b.
- 3 Qabdolov Z. «Söz öneri». – Almaty, 2006 j. – 357 b.
- 4 Mūrtaza Ş. «Ai men Aişa» Roman// Besinşi tom. – Almaty, «Qazyğürt». – 2002 j. – 456 b.